

Visuomeninių interesų persvara: GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ

Jei mes nebūsime mūsų tautai lygūs
tiems ugniniams stulpams, kurie kadaise
žydų tautai rodė kelią tyruose... ką mes
nuveiksime? ir kokia mūsų vertė?

Petkevičaitė

Visuomenininkė

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė buvo ne grynoji rašytoja menininkė, bet visuomenininkė, kuriai plunksna buvo tik antraeilė priemonė visuomeniniams idealams realizuoti. Per visą gyvenimą ji šeimos globėja, mokytoja, ūkininkė, organizatorė, gydytoja. Kai motina, belankydamą ligonius, užsikrėtė dėmėtąja šiltine ir mirė, tėvas atidavė Gabrielei motinos palaiminimo ženklą — žiedą su išgraviruotu jame Čenstachavos Dievo Motinos paveikslėliu ir pasakė: „Dabar būsi penketui savo brolių motina“. Ir duktė motinos pareigas ėjo ne tik savo broliams, bet paskui net savo brolio vaikams, net savo tautos vaikams. Apsiprato. Net patenkinta, nes suvokė, kad mažiems reikalingi globotojai, o suaugusiems reikalingi globojamieji.

Tėvas, gydytojas, įsitraukė ir Gabriele į gydytojo darbą: pavedė jai vaistininės pareigas, o 1909 m. mirdamas paliko testamentą: Gabriele, tu gydysi. Ir žmonės ėjo pas ją kūno sveikatos ieškoti, o per karą į ją kreipdavęsi net patys vokiečiai.

Jos savas mokslo idealas nepasiektas, tad Petkevičaitė bent kitus moko, kitiems padeda kopti į mokslo viršūnes. Viena savo lėšomis nebetesėdama, apie 1890 m. sudarė „Žiburėlio“ draugiją mokslus einančiam jaunimui šelpti.

„Kas esti visuomenė, išsiima iš širdies raktą ir įsideda į kišenių; tie, kurie jį palieka neišimtą, yra apdujėliai“. Petkevičaitė nepasiekė tuo Goethės sąmojo. Ji iš viso neturėjo rakto nuo savo širdies. Daugeliui pagalbos reikalingų ji buvo atvira.

Asmeninis gyvenimas Bitei eina — arba tikriausiai turi eiti — šalin: prieš akis tik artimas, kuris reikia kaip save mylėti. Net ir rašto griebėsi tada, kai visuomenės reikalai to vertė. Kai paskaitė Kudirkos sarkazmą, jog reikšią žydai samdyti, kad *Varpą* prirašytų, Petkevičaitė griebė plunksnos ir varė apžvalgų darbą, kuris buvo beliekšs be darbininko, džiovai pargriovus *Varpo* skambintoją. Publicistės plunksnos nepadėjo ir vėliau. Spaudą atgavus, rašė *Vilniaus žiniose*; kai jos išvirto į *Lietuvos žinias*, net penkerius metus dirbo jų redakcijoje. Ir kiti jos raštai buvo reikalo, ne malonumo rašyti. Ji ūkininkė, bitinininkė, tad rašo *Bičių* knygėlę (iš čia jai *Bitės* slapyvardis); ji vaistinininkė, o čia dar reikia užmasukuoti savo lietuviškas veikimas, tad rašo *Mūsų liaudies mediciną*, *Liaudies oro spėjimus*. Ėmėsi ir dailiosios literatūros, kurioje pasirodė ta pati visuomeninininkė publicistė.

Moterų kūrybos almanache *Aukštyn* randam suminėtas šiuos Petkevičaitės dailiosios literatūros raštus: *Nebe pirmas*, apyskaitė, išspausdinta 1895 m., *Kova*, drama, *Velnias spąstuose*, komedija, *Litvomanai*, drama, *Parduota laimė*, drama — šitie scenos veikalai parašyti bendrai su

Žemaite; toliau — *Krislai*, apysakaičių ir vaizdelių rinkinėlis, 1905 m., *Karo meto dienoraštis*, 1925 m., *Gyvenimo bangos*, apysakaitė, parašyta 1927 metais; pagaliau dviejų tomų romanas *Ad astra* 1933 m. Prie Petkevičaitės literatūrinių darbų dar pridėtini ir Panevėžio mokinių vertimai, į kuriuos dažnokai savo ranką įdeda ir Bitė.

Dramos veikalai, laimingai sutapdę dvi rašytojas, šiuo tarpu neteko įvertinti. Gauta tenkintis tik smulkiaisiais beletristikos rašiniais. Beletristikos vaizdeliai rašyti ne vienu metu, įvairiose visuomeninėse ir politinėse epochose; vis dėlto per tuos vėjus ir skersvėjus Bitė juose, palyginti, nėra pasikeitusi. Nebent pasikeitus tiek, kiek gali žmogų pakeisti jo amžiaus metai: mažiau karščio ir revoliucijos, daugiau atsargumo ir rimties.

Idėjininkė

Krislai — šešiasdešimt puslapių rinkinėlis, šiandien jau vargiai gaunamas. Viso jame 7 vaizdeliai apysakaitės. Daugelis trumpučiai, vieno dviejų puslapių. Tokie yra — *Vagone*, *Vaišnorienė*, *Šių dienų paveikslėlis*, *Motina* ir sūnus, *Balius*, *Birutė*, *Idilė* — parašyti 1901 m.; *Kodėl tavęs čia nėra?*, 1902 m.; *Senatvė*, 1903 m.; kiek ilgesnės jau apysakaitės: *Homo Sapiens*, *Spauda leista*, 1904 m.; *Verpetai*, 1904 m.; prie šios nedidelių apysakaičių grupės priskirtinas ir *Nebe pirmas*, išspausdintas 1895 m., ir *Gyvenimo bangos*, parašytos 1927 m. Ilgiausias ir svariausias, išspausdintas *Krisluose*, *Dievui atkišus* (1905 m.).

Visuose vaizdeliuose Bitė realistė natūralistė (to ir galima laukti iš visuomenininkės). Net pati kai kurias apysakaites pavadina fotografijomis (*Homo Sapiens*, *Spauda leista*). Tik Bitės realizmas lietuviškas. Jos kūrybinis pasaulėvaizdis neišeina iš Lietuvos gyvenimo rėmų: ir fonas, ir veikėjai, ir keliamosios idėjos — lietuviški. Tas fonas — per

Lietuvos laukus dundančio traukinio vagonas, lietuviška pir-
kia, ar seklyčia su darželiu, dvaro ponų salionas, Palangos
gatvė, Birutės kalnas... Žmonės — seni ir jauni, tik vis lietu-
viai: jauni studentai entuziastai, jų tėvai, motinos, visu kuo
pertekę ponai, išbadėjusi moteris, kurios vyras kalėjime, dva-
ro suviliota našlaitė, gešeftininkė Vaišnorienė ir t.t. Kaip ma-
tyt, tokis pat fonas, tokie pat žmonės, kaip visų mūsų realis-
tų rašytojų. Idėjos — artimos, tik labiau kondensuotos,
labiau precizuotos, vaizdeliai, pasakytum, labiau idėjingi.

Paprastai rašytoja savo vaizdeliuose pirma nupiešia
foną, paskui į jį įstato žmogų, pagaliau, prisižiūrėjus į jo dar-
bus ir elgseną, taria kokią visuomeninę ar tautinę idėją. Rašy-
toja visuomenininkė tyčiomis tas idėjas akcentuoja vaizdelio
gale. Jos vaizdelių struktūrai tai labai charakteringa. Štai
Vagone autorė gėrissi studentu, kurio akys spindi jaunumo
ugnimi. Bet autorė gale tuoju pakiša visuomeninę mintį, kuri
iškyla, bežiūrint į tą vaikiną. Šių dienų jaunuomenę žudo per
didelis pasitikėjimas savo proto pajėgomis. Jie tarytum baidosi
pramintųjų takų. Kiekvienas jaučiasi pašauktas esąs išrasti
naujus... ir nors tūkstantis jam šauktų, kad jis klysta, negrįš... ir
pats nepamato, kaip įsikinko jungan, kuriame visus pirmuosius
idealus pamina po kojų! O paskui jie visi tampa vergais... ir
dar... kokių moterų! (3 p.). *Vaišnorienė* rašytoja stebis gešef-
tininke moterim ir baigdama džiaugias, kad vis dėlto dar esama
žmonių, kurių širdyse gerųjų jausmų dar nėra užvaldęs gešef-
tas. — Ir kituose vaizdeliuose vedamoji idėja panašiu būdu yra
išreiškiama pabaigoje verbis *expressis*. Tatai ne tiek jausti di-
desnėse apysakaitėse, kur finalui duodamas šiaip kokis vaiz-
delis, nebe paprastas samprotavimas.

Be abejo, tiesioginis išvadžiojimas ir samprotavimų
reiškimas nėra beletristikos pradas. Čia reikia vaizdo. Tai
pajunta ir pati rašytoja. Ir dėl to savo publicistines idėjas įvel-
ka į vaizdų rūbus. Ypačiai ji mėgsta vaizdų kontrastus; šalia
vargšo pastato turtininką (*Šių dienų paveikslėlis, Dievui atki-*

šus), šalia invalido — sveiką linksmą merginą (*Spauda leista*), šalia krykštaujančios panaitės — darbo kamuojamas moteris (*Iš didesnės apysakos*), šalia gyvenimo skurdo ir kovų — rimties ir harmonijos kupiną dangaus paveikslą. Kai kur noras kontrastuoti net visą apyskaitę suskaldo į dvi dalis (*Dievui atkišus*) ir palieka ir vieną ir antrą neišbaigtą. Pagaliau noras idėjas skelbti išbloškia rašytoją kai kur iš objektyvaus, ramaus epo į lyrišką nuotaiką (*Birutė*), o kai kur net į subjektyvią publicistiką (*Šių dienų paveikslėlis*, kur imama bartis, kad ponai turi iš ko nupirkti savo žmonoms šilkinus sijonus, plunksnotas skrybėles, bet neišmokę teisybės: užjausti neturtėlių...).

Apskritai, Bitės apysakaičių ar vaizdelių centre yra idėja: visuomeninė ar tautinė. Ir dėl to jos raštai mums svarbūs atrodo daugiau idėjiniu atžvilgiu nei estetiniu.

Socialinis humanizmas

Petkevičaitė iškelia dvi žmogaus gyvenimo sritis: socialinę visuomeninę ir tautinę. Iš šitų sričių imasi ir temas.

Socialinėj srityje pačios rašytojos idealas — socialinė lygybė. Luomų skirtumas tai kažkoks nesusipratimas. Jai visi lygūs. Charakteringa, kad demokratybės sąmonę ji paveldėjo jau iš tėvų. Savo draugei, kuri ėmė tvirtinti, kad ponai turį vienus sentėvius, o chlopai kitus, — kirto antausį. Stebėdama žmones per Didįjį karą, ir pati suranda griežtą tiesą, kad tarp Europos blizgučiais papuošto saliono žmonių ir kareivių prasčiokų skirtumas tėra tik išorinis. „O gelmėje visur tas pats žmogus su savo vargais, ištaigų troškimu ir mirties baime“ (1) (*Karo meto dienoraštis*, 48 p.). Bet konkrečiame gyvenime ji mato (ir dėl to beletristiškai atvaizduoja) luomų „tvorą“ vis aukštesnę ir aukštesnę, kurią stato savo rankomis patys darbo žmonės (*Birutė*). Ir autorė neišsilaiko šalta epikė; jos simpatijos aiškiai skriaudžiamųjų pusėje. Iš vienos

pusės ji ima vaizduoti neturtingųjų materialinį skurdą ir jo įtaką jų dvasiai, iš antros pusės turtininkų pertekimą turtais ir nemokėjimą užjausti vargšų. Tiek turtingųjų, tiek neturtėlių gyvenimą ir jų pažiūras čia nulemia tas baisusis gyvenimo faktorius, kuris visai realizmo srovei davė socialinį atspalvį — kapitalas, kaip socialinės nelygybės vaisius.

Geras žmogus, pakliuvęs į materialinę aplinkumą, neišsilaiko: arba žūva, arba pats sumaterialėja, tampa plėšrus kovoje dėl būvio. Magdė (*Dievui atkišus*) „smulkutė, nedidelio ūgio, mažomis kaip kūdikio rankutėmis“, našlaitė, pakliūva į dvarą; poniai ji kiaulių liuobėja, šeimininkei „dar vienas pilvas, kuriam reikėjo valgyt virti, kitoms dvaro mergaitėms — galįs jas pavaduoti darbo viekas“. Visi jai darbus suverčia, visi tyčiojas užuita mergaitė, paskui dvaro gaspardorius ją prigauna, pameta; mergaitė netenka vietos, gimdo; kūdikis, paliktas pas pamotę, neprižiūrimas, naktį pamestas lauke sušąla. Čia autorė nepagaili dažų gyvenimo skurdui aprašyti to žmogelio, kurį gyvenimas vos tik pasirodžiusį ir sulamdo. Šlykštaus natūralizmo kupinas paveikslas vaiko, palikto lopšelyje po gluosnio šaka:

Atokiai nuo trobų, ant išsikerojusio gluosnio nulinkusios šakos, išvydo ji kabančią pilkų, storų skarmalų krūvą. Arčiau priėjusi, išvydo dar iš po skarmalų išsikišusią medinę, vinimis iš lentų sukaltą skrynutę. Matyti, kabėjo ji ant virvių. Savo plonais lepinamais pirščiukais(2) Marcelė atsargiai praskleidė nudėvėtus ir baisiai suterštus skarmalus ir nutirpo, staiga susitikusi su didelėmis, smarkiai blizgančiomis akimis... ir tik akimis! vienomis, gyvomis, tikrai krutančiomis akimis!... Daugiau nieko nebuvo matyti, tik baisūs pilkai rudi, nudėvėti skarmalai. Tik vienos akys iš po jų mėlynavo. Pasilenkusi Marcelė žiūrėjo į kūdikio odą ir rado ją taip pat, kaip skarmalai, susiraukšlijusią, taip pat nešvarią,

vietomis labai rudą, vietomis pilką, žemėtą. Dvokimas nuo visos tos skarmalų krūvos ėjo neapsakomas...

O prigimtis nuo dangaus skausaus žydrumo, nuo siūbuojančių javais laukų, nuo vainikuoto miško siuntė savo linksmą, labai linksmą nusišypsojimą. Nuo saulės auksiniais spinduliais leidosi į visus pašalius gyvata, viską gaivinanti ir šildanti.(3)

Marcelė, truputį atsikvošėjusi, panorėjo suteikti tam išbadėjusiam ir užtroškusiam kūdikiui kuo daugiausia saulės spindulių. Tam tikslui pastūmėjo užklojusius jį skarmalus. Bet vos juos palietus, tuoj ėmė jai iš po pirštų byrėti kirmėlės... ir krūvomis raitytis visame lopšyje: visos trumpos, bet drūtos, pilnos šliaužinėjo apie dar gyvą, nuogą kūdikio lavoną (*Krislai*, 53-4 p.).

Gyvenimo kovoje dėl būvio našlaitė Magdė žūva, žūva jos kūdikis. O pamotė pati užsigrūdina: daros materialistė, veidmainė, melagė. Bet kada įsižiūri į jos prakaito sulipintas plaukų sruogas, į saulės nudegtas lūpas ir veido raukšles, sukietėjusius nuo sunkių darbų delnus, aštriomis kvietienomis subraižytas basas kojas, pamamai su autore, kad tas melas, godumas, veidmainiavimas eina išvien su vargu ir alkano pilvo godumu. Autorė čia pamotės ir nekaltina: tai rezultatai visuomeninės santvarkos, kurioj žmogus yra tapęs grynai materialistiniu vabalu, kuris, anot Balzako, gyvenimo dumblyne stengias iškopti į viršų, murdydamas žemyn kitus.

Lygiai rašytoja nekaltina ir žmogaus, kuriam duona yra gyvenimo tikslas ir atpildas — Homo Sapiens, to smulkaus, liguisto, ketverių ar penkerių metų padarėlio, kurį autorė palygina su mušamu šunim. Jis turėjo daug ypatybių, primenančių laukinį gyvulėlį. Bet jis myli rašytoją. Taip kaip šuo, kuriam duodama lakti!

— O, kad aš duonos neturėčiau, ar mane tuomet mylėtumei?

— Ne, kad duonos neturėtumei, nemylėčiau.

Jis, tas Homo Sapiens, verkė, kai tėvas mirė:

— Verčiau, kad nebus kas duoną uždirba...

Jis ragina paimti pagalį ir išvyti Magdalena, jei norėtų jį atsiimti, nes ji... duonos neturi!

Žmogiško jame jau nieko, taryt, neliko, tik gyvuliškas prisirišimas prie to, kas duonos duoda. Sunku patikėti tokia vaiko (ketverių penkerių metų!) psichologija. Net šuo, su kuriuo rašytoja mėgsta palyginti skriaudžiamuosius, savo pono taip greit nemeta, kaip šis Homo Sapiens.

Tiesa, paskiau autorė paaiškina, kad jos Homo Sapiens yra ne sukurtas, ne pramanytas, bet gryna fotografija. Ir pasikalbėjimas su vaiku esąs autentiškai atpasakotas!(4) Tačiau gyvenimiškasis faktas literatūros veikale ne visados atrodo įtikimas. Jeigu jis nebus užtenkamai motyvuotas, jis vis atrodys negalimas...

Bet šiuo atveju tas klausimas yra antrinis. Mums čia įdomiau, kad autorė šitokio, kaip ir pamotės, žmogaus nepasmerkia. Ji tik su apkartusia skaudama širdim kažkam taria: tai Europos kultūroj išauklėtas Homo Sapiens!

Aiškiau savo pažiūrą į žmogų autorė išreiškia dieno-rašty:

Išrodo kartais koks žmonių pasielgimas biaurus, nuožmus, arba žemas. Reikia tik arčiau pažiūrėti, ir pastebėsime dažniausiai, jog to netikusio elgimos priežastis yra amžinas žmonių proto neišsilavinimas, arba galvojimo nenuoseklumas, arba tiesiog išsigimimas... Ir ant ko čia pykti? Ką kaltinti...

Aiškina panašiai, kaip pozityvistai.(5)

Autorės dienoraštis mums atskleidžia ir toliau jos pažiūras į žmones, kuriuos ji vaizduoja savo beletristikoj. —

Nerasdama kaltųjų, ji įžiūri kiekvienam žmogui kaip ir dostojevskišką „Dievo kibirkštį“ ir, taryt, sykiu su juo pasako:

.. Žiūrėk į kiekvieno žmogaus širdį ir stenkis joje glūdinčius perlus surasti ir aikštėn iškelti... Juk žmogaus širdis slėpinga lyg jūra. Lygiai kaip jūros gėlmėse, glūdi ir žmogaus širdy perlai ir greta jų baisūs aštuonkojai slobinai... Būk tik tuo išmiklintu naru, kurs sugeba išvengti pavojaus ir iškelti perlus (116).

Lygiai kaip Dostojevskis, Petkevičaitė simpatiją rodo kenčiantiems:

Ėmiau kiekviename iš jų matyti nuvargintą daug kentėjusią žmogaus sielą, kuriai nieko kita kaip simpatiją, neįstengiau jausti (123).

Net patį kentėjimą ji įprasmina, tiesa, neaiškiai:

Kūno akis praplėšia gyvuliukams pati gamta, žmonėms — sielos kovos. Ir tik sielos kančių dygiais spygliais išklotas kelias nuveda žmogų pro pasaulio klaidų labirintą prie saulėto idealų aukuro! (65).

Šitokio idealizmo akivaizdų reiktų manyt, kad ir tas Homo Sapiens ir pamotė nėra jau visai be širdies. Tik Bitė, taryt, jau neįstengė parodyti, kad jie per kančias eina į kokią „idealų aukurą“.

Kentėjimo matu rašytoja, taryt, matuoja savo simpatijas žmonėms. Tie, kuriems nereikia spygliais keliauti, rašytojos akyse susilaukia tik indiferentiško žvilgsnio, o kartais net pašaipos. Tokie žmonės — turtingieji, kurie vargšus skriaudžia, arba nenori jiems padėti, arba nemoka. Šių tipų ponus ir vaizduoja Bitė savo raštuose.

Palangos ponas turtingas, mokyta, bet neišmokęs teisybės: jis pasodinęs į kalėjimą neturtingą žmogelį, kuris iš jo

miško norėjęs parsinešti malkų žiemą krosniai pasišildyti, kurio pati ir vaikai dabar „badu noksta“. Publicistiškai išbara jį ir jį panašius. — *Idilės* ponai neva užjaučia kaimo vargus, bet naiviai imasi kaimiečiams padegėliams padėti: ima kortuoti, ir laimėtieji pinigai eis kaimiečiams. Šeimnininkė pati laimėjo penkis rublius, ir... „jos nekantrioji mintis skrido į nelaiminguosius sodiečius... ir širdis jai net plakė iš džiaugsmo, kad ji galės juos taip gausiai sušelpiti... pati sau nieko nenusitraukdama“, sarkastiškai baigia vaizdelį. O *Dievui atkišus* dvarininkas nieku nesiima padėti suviliotai merginai, net jos užtarti nedrįsta, nes kitaip juos šeimnininkas pamesias... kada tokia darbymetė. Kad jo pasielgimas neatrodytų šlykščiai egoistiškas (materialistiškas), teisinasi, kad sodietei nesą tokių aukštų jausmų ir nieko jai nekenksią.

Aukštasis luomas (kaip ir kai kurių prancūzų natūralistų romanuose) yra visas prisisunkęs materializmo dvasios. Jei ir pasirodo kartais kokia šviesesnė figūra, tai ji gyvenimo nemoka paimti už ragų. Kirlos sesuo Marcelė, rimta, energinga iš pažiūros mergina, ragina brolių, kad jis prispirtų suviliotoją vesti mergaitę. Ji eina ieškoti Magdės vaiko. Ji net pradeda jį valyti, bet šlykštus vaiko vaizdas apsvaigino merginą taip, kad ji atšoko nuo to baisaus lopšio ir, pati nežinodama ką daranti, nudūlino jį mišką. Ji davė pamotei trirublę, kad vaiką apkuoptų, bet pati pajuto, kad tokiomis trirublėmis nebus užkimšti žmonių vargai: ne aukų trupiniais bus nurista nuo padangių visiems žmonėms lygiai prieinama laimė. Tokioj socialinėj santvarkoj nieko nepadėsi rubliais. Tam gerų norų žmogui belieka tik kankintis. Kankinasi Marcelė. Dar aiškiau tas kankinimasis išreikštas *Homo Sapiens*, kurio motina neturėjusi karvės. Kada *Homo Sapiens* prisipyręs klausia autore, ar ji duotų jiems karvę, ji tyli: „Melas pro lūpas nenorėjo lįsti, o teisybės, kad neleisčiau, taip pat negalėjau tuokart ištarti“ (*Krislai*, 19). Dar aiškiau tos tylos skausmas išreikštas *Dienorašty*. Abramka vejamas į Rusiją. Nori išsiparduoti daiktelius. Siūlo rašytojai. Jai širdis

šaukia: „Atiduok visa, ką turi, padėk tam vargšiui!“ O protas, gal jį geriau gyvybės išlaikymo instinktu pavadinus, energingai užprotestavo... Ir kimiu, sau pačiai svetimu balsu sakau:

— Padėti tau negaliu! (107).

Tokioje socialinėje santvarkoje neįmanoma padėti.

Bet rašytoja optimistė: „Tikiu tvirtai, jog žmonija ieško ir būtinai turi atitikti tobulesnes žmonių bendravimo, žmonių sugyvenimo formas, nekaip tos, kuriomis mes šiandien tvarkomės...“ (*Dienoraštis*, 160). „Toli, toli... aušta saulė, nešanti lygybę visiems, ardanti dygiąsias tvoras, užtvertas neišmanymo“, baigia *Birutės* vaizdelį.

Pozityvių korektyvų visuomeninei santvarkai rašytoja nenurodo, nebent tik apskritai tartas žmoniškumo principas. Rašytoja tiki humaniškumu, etikos progresu, kuris pagausiąs visą žmoniją. O to humaniškumo išraiška: mylėk artimą, kaip pats save. Išprogresavus žmonių etikai, įvyksianti harmonija visuomenės gyvenime, toji harmonija, kurios paveikslą ji mato gamtos pasaulyje. Kaip matyt, idėjinio atžvilgiu autorės pažiūros artimos pažiūroms tų žmonių, kurie laikosi krikščioniškosios etikos, visai likdami indiferentai pačios krikščionybės ir jos institucijų atžvilgiu. Tik Petkevičaitė giliai tolerantiška. Nuėjo visai kitu keliu, nei jos globojamoji Žemaitė. Juo ilgiau stebi gyvenimą, juo labiau Bitė visus moka suprasti ir toleruoti; juo Žemaitė ilgiau pagyvena, juo labiau ji grimsta į agitaciją.

Antra Petkevičaitės temų grupė — tautybė: tautos susipratimas ir kova dėl jo. Čia rašytoja parodo tik tos kovos kelis momentus su jų atstovais: nesusipratėliais, susipratėliais, kovotojais ir kovos invalidais.

Vaišnorienė, kuri sakėsi esanti „deutschkatolisch“, o pavardė reiškia *Weisschnur*, gyvenanti iš to, kad laikanti lietuvių gimnazistus, dėl gešefto kalbanti lietuviškai, nors lietuviškai geriau moka nei kitas kalbas. Jos duktė — gera mergaitė, septintos klasės gimnazistė, bet nežinanti kurios tautybės esanti: ar jai ne vis tiek!

Vagone jaunas studentas, kurio akys spindi jaunumo ug-
nimi. *Motinoj ir sūnuj* toks pat jaunas studentas. *Baliuj* vėl susi-
pratėliai lietuviai; „po jų švarkais, susagstytais auksinėmis
sagomis, širdys plaka... pilnos džiaugsmo, rimties, vilties,
pilnos troškimo tarnauti tam, kas yra tikrai lietuviška ir taip
labai jiems brangu“.

Atsiverčia ir trečia žmonių grupė: invalidai didžiosios
kovos dėl spaudos. *Spauda leista* vaizdely suardytais
nervais, džiovos smaugiamas tįso žmogus jau lovoje. Jo
tylėjimą sutrikdo kareiviškos dainos suirę garsai. Dabar tai
tik beprotis tas, kur dainuoja, kuris rodo savo basas kojas ir
suputusias blauzdas, visas išmargintas mėlynais ir raudonais
ruožais, kuris tegali pasiskųsti:

— Mušė mane! Į geležinius pančius dėjo?... Bet aš jiems
dovanoju už viską... dovanoju... tik pasakykite jiems, kad
daugiau nebemušų.

O kitados tai buvo lietuvių kultūrtregeris, kuris nuo 16
metų amžiaus per 35 metus rūpinos „lietuviškumą patūrėti“. Nors
spaudos kova laimėta, bet kovos aukos primena tą bai-
sią gadinę, kurios jaunoji karta jau nebegali suprasti. Jų
idėjos aiškos be komentarų.

Čia suminėtieji vaizdeliai buvo išspausdinti *Krisluose*.
Bet ir seniausia apysakaitė *Nebe pirmas* svarsto tautines
temas. Ten prie nesusipratėlių lietuvių tektų priskirti Budriai,
kurie savo sūnų verste verčia į kunigus, o kada tas atsisako,
tėvas jį uždaro į jaują. Sūnus pabėga, mokos, gauna džiova,
parvažiuoja į tėviškę, kad numirtų kartu su motina. Čia palie-
čiamas klausimas, kaip mūsų inteligentai turėjo prieš akis
daugiausia kunigo profesiją. Kodėl taip, autorė sprendžia
gana paviršutiniškai: kad tėvai vertė, o tėvai vertė dėl to, kad
buvo pilni prietarų. Taip spręsti galėjo tik jaunesnioji Būtė,
vėlesnioji jau būtų buvęs daug atsargesnė.

Panagrinėjus Petkevičaitės beletristiką, peršasi šios
išvados:

1. Bitė pirmiausia yra visuomenininkė. Visuomeniškasis instinktas beletristikoj ją priverčia būti publiciste ir tuo vietomis pakenkia beletristikos žmonių psichologijai ir apysakaičių konstrukcijai. Bet

2. jau pats faktas savo mintis ir emocijas reikšti vaizdais rodo rašytojos poetišką dvasią. O pamėgimas vaizdais kalbėti ypačiai išskyla *Karo meto dienoraštyje*.

3. Daugiausia rašytoja susirūpinus žmonėmis: jų socialinio ir tautinio gyvenimo sritimis. Temos aktualios ir svarbios.

4. Žmones atvaizduoja realistiškai arba natūralistiškai.

5. Visuomenines socialines problemas sprendžia pusiau pozityvistškai, pusiau idealistiškai. Jausti kažkoks dvilypumas. Kur šito dvilypumo šaknis, leidžia kiek spėti rašytojos dienoraštis.

Rašytojos dvasios dvilypumas

Į dienoraštį galim žvelgti kaip į befabulį romaną ar apysaką, kur gyvenimo fragmentai koncentruojas apie vyriausią veikėją, šiuo atveju — apie pačią autorę. Jei mėgstama žvelgti į veikalų herojų charakterį, tai tuo pačiu metodu galim žvelgti ir į Bitę, kad patirtume tuos faktorius, kurie nulėmė tą mūsų pastebėtą dvilypumą. Kad ir ne visai tiksliai, išreikšim tą dvilypumą įprastiniais žodžiais: jos dvasioje kryžiuojasi romantizmas ir realizmas.

Jos jaunosios dienos susiklostė, pasak rašytojos, šiltadaržio atmosferoje; savo jausmus ir vaizduotę miklino Goethės, Schillerio, Heinės, Koernerio, Šekspyro, Spielhageno raštais, tais raštais, kurie mus veikė kaip gryniesi romantikai. Atostogos išpuoštuose krantuose Mažupio ir Mušos pamokė savo šalį branginti, ją gražiomis svajonėmis apipinti, su Mickevičium, Kraševskiu, Syrokomlia, Ožėškiene į artimą pažintį sueiti (155). Ir užtenka tik pasiskaityti

dienoraštis, kad pajustum, kiek ji jaučiasi pakirstais sparnais ir negalinti nuo žemės pakilti, bet taip trokštanti. Ji nenori imti laikraščių, kurie savo baisiomis žiniomis jai pirštus degina (80). Bėga iš realybės. Iš jos skurdo veržiasi, kaip romantikai, kaip sentimentalistai, į gamtą ir tik joje, taryt, numeta gyvenimo našta ir visa krūtine traukia į save gamtos grožį. Kad ir gamtos meilė ir jos aprašinėjimo būdas iškiltų aikštėn tyčiomis išsirašom ilgesnį posmelį:

Rytuose, kuriuos dabar ties savim turiu, saulė dar įsibedusi į girios vainiką, ir lyg ko prilaikoma, skleidžia plačiai savo skaisčius spindulius, kurie virpa lyg milžiniškos arfos auksinės stygos, be paliaubos nesuskaitomų ore skraidančių sparnuočių kuo švelniausiai užgaunamos. Pasidaro stebuklingas gamtos koncertas, kuriame puikiai susigiedojusių skaidriais švelniais, beveik skyrium nesučiumpiamais balsais milijonai giesmininkų čia sidabro grynumu skambina, čia ekstazėje, lyg nesvajoto aukštumo gaidas į plačią erdvę svaido. Ir arfos auksinės stygos gaudžia drauge, ir giria, iš jos gelmių kylančiais, slėpiningais atsidūksėjimų akordais pritaria galingai tai puikiausiai pasaulio giesmių giesmei. Stebuklingos grožės gamtoje tiek daug, jog rodosi, žmogus per maža turi pajautimų ir per silpnas yra, kad įstengtų visa aprėpti!

Ir nenuostabu, kad ir aš, pamiršusi gyvenamos valandos rūstumą, visa siela buvau pasidavusi gegužės pirmos dienos, tos didžios burtininkės, įtaigai (104).

Gamtos prieglobstyje tiek harmonijos, kad net kyla klausimas: kam tas karas, kam visi rūpesčiai, kas tie vargai?

Tyliame ore virpėjo nuo girios pakraščio laukais plaukias lakštingalėlės grynas balselis. Iš kitos pusės virte virė grioviuose tolygus varlių karalystės kurkė-

jimas, o viršum mūsų amžinai tylės žvaigždėtas amžino slėpinio apsiaustas...

Tų visų stebuklą, tos mintimi neapbrėpiamos didybės akivaizdoje pasijutau, kaip visada, toks menkas menkas trupinėlis...

— Ir kas tie mūsų vargai?! kas tie rūpesčiai rūpestėliai?!.. (115).

Kaip Tolstojaus kunigaikštis Andrius, kada partrenktas karo lauke ant žemės ir atsipeikėjęs įsižiūrėjo į aukštą dangų, per kurį plaukė palši debesys: „Taip, viskas niekybė, viskas apgaulė, tik šitas begalinis dangus. Nieko nieko nėra, tik jis!“

Rašytoją žavi ne tik primityvusis gamtos grožis: ir žmogiškasis muzikos menas. Net grįžusi po dienos darbo, rodos, tokio proziško kaip bulvių kasimas, ji sėda prie fortepijono, ir kaip Šatrijos Raganos Nika, Jonelis, Irutė, Bitės augintiniai klausos jos Mėnesienos sonatos... kol sumiega.

Tai viena Petkevičaitės pusė. O štai antroji:

Man, kaip sodžiaus gyventojų dukteriai, teko iš dienos į dieną gal ir perdaug giliai ir perdaug arti susidurti su liaudies vargais ir skriaudomis. Tas negalėjo sužadinti many kitokių jausmų ir minčių, kurios nuvedė mane ten, iš kur ne vien savo šeimai, bet ir savo visuomenei ir tautai tikėjas sulaukti geresnių dienų. Esu veiklaus būdo, vien svajonėmis ir troškimais gyvenime pasitenkinti ir negalėjau ir nemokėjau...(157).

Taigi ne malonumas, bet pareiga žmonėms, savo tautai privertė Bitę praktike realiste būti:

... sąmoningai paverčiau savo gyvenimą kietos pareigos kalve, kurioje geležiniai darbo kūjai nesiliauja kalę, tačiau dažnai jaučiuos pagauta ir sužavėta gamtos grožio, o ypač jos rimties ir harmonijos... Ir tokios valandos, rodosi, yra tas aukso grūdas, kurs verste ver-

čia sielos gėlę stieptis aukštyn, kur žmoniškumo saulė niekuomet nesileidžia ir savo puikiausia harmonija nesiliauja žavėjusi (76).

Šitaip šaukte šaukia dabar mano širdis ir visi pajautimai. Užsidariusi savo kambary balsu raudu. Šiaip savo jausmų niekam nerodau ir tyliau dantis sukandusi. Protas, šaltas protas surakina mano lūpas... (125).

Pareigos moteris, kaip Šatrijos Raganos Mamatė. Ir vis dėlto, kiek drauge skirtumo! Šatrijos Raganos širdis ir gamtoje, ir muzikoje susilieja su Amžinybe, o Bitės su visuomene. Ji gamtoje mato harmoniją, kuri turėtų klestėti ir visuomenės gyvenime. O skambindama susigraudina, ir audros jausmai tokiomis valandomis neša ją toli į karo laukus, kur tūkstančių ir dar tūkstančių ausų jokia dainelė neglostys, nebegraudens (70).

Visuomeniškumas įėjo į kūną ir į kraują.